इ. वि. का. राजवाडे संशोधन मंडळ धुळें.

—: हस्त लिखित ग्रंथ संग्रह :—

ग्रंथ क्रमांक [illegible] २९ (७८८)

ग्रंथ नाम नागपूरकर भोसल्यांची बखर

विषय म० गद्य

गणुरास घोड गोलांत घेऊन हारवक मारले आणि कुओतसा-
द मोठ्या समारंभानें नेला. तो पुण्यास शिंदे यांणीं जोंपरगांवा-
वरून बाजीराव रघुनाथ व चिमाजी रघुनाथ यांसी पुण्या-
स आणण्याचा विचार केला व नानासही हलाल करावें हि
योजना केली. हे वर्तमान नानास समजतांच तेथून निघोन महाडास
गेले. इतके नानानें कराया तो प्रकार यांस हास्तव राहेत आहडा. पुणें
मुक्कामी शिंदे यांणीं उभयतां साहेब त्यांदास आणिले. बाजीराव
यांसी पदाधिकार करावा हें विना मातबरांचे यत्नांखेरीज होत नाहीं. ना-
ना महाडास निघोन गेले व आपणास कांहीं रईत अनुकूल दि-
सत नाहीं. बाळोबा पागे शिंद्याकडील मुकत्यार कारभारी व पंतप्र-
धानाकडील सरदार मातबर परशरामपंत भाऊ मिरजकर हे
उभयतां एकत्र होऊन चिमणाजीराव यांसी माधवराव नारायण पं-
त प्रधान यांचे स्त्रीचे ओटींत घालून दत्तविधान करून पंत प्रधान
चिमणाजीराव आपा यांसी केलें. बाजीराव रघुनाथ यांसी शिंदे यांणीं
आपले हस्तीं अटकेंत ठेविलें. चिमणाजीराव आपा यांसी पदाचीं व-
स्त्रें बाळोबा पागे यांणीं परशरामपंत भाऊ यांजकडून साताऱ्या-
हून आणविलीं. सेनासाहेबाकडील [illegible] लक्ष्मण व कृष्णराव माधव
चितळ्यांस [illegible] होते [illegible] हा सल्लानुरूप तेथें आणून
केली. चिमणाजीराव आपा पदाधिकारी असे योजिल्याने नित्या-
ही सर्वें बाळोबा पागे [illegible] मिरजकर यांणीं आपला सहा-
पंतप्रधानाजीं असें उभयतां [illegible] साहेबांजवळ लिहून देऊन त्या-
नाकरविलीं. महारून मुद्दक मो[illegible] वा बाजीराम आलीखान
असफज्या यांजकडील [illegible] बाकामांत अटकेंत होते
सांगला पागे व मिरजकर यांणीं [illegible] नबाबासमवेत आपणें एक
न कडे. करू बाजीपंत नानाचें पार पत्य करावें व पुढें सेनासाहेबा-
सहीं हाल हरवनाया हा इरादा अंतःकरणीं ठेविला. त्या प्रसं-
गास गोविंदराव भगवंत पिंगळे यांणीं परशराम भाऊ मिरजकर
यांरीं सर्वस्वी अनुकूल होऊन लक्ष नानाचे भागी मनांत भरून
उभयतां व सेनासाहेबाकडील कारभारी यांचें सूत्र राखून मोईनु-
द्दौला सोडण्यास आपण अनुकूल होऊन इकडेस फक्त मिरजकर यां-
शीं तो यांचे तर्फेनें मोईनुद्दौलाशीं संधान असा बहिरंग भाव ठेऊ-
न दौला व मवसुफाकडेस नानांनीं तुम्हांस सोडले असा नानाचा
उद्गार राखवून नानांनं दौला व सेना साहेब सुभा असे एकजीव
एक ब्राह्मण याप्रमाणे कोट भगीरथप्रयत्नें करून राज्य. कारण बा-
लविलें व पुढें नानास महाडावरून आणावें व बाजीराव
रघुनाथ यांस पदाधिकारी करावें असा शिंदे यांचा हि संतोष हें
ही कारस्थान करून शिंदे यांजकडेन पागे व मिरजकर वैर
करविले. पुढें नानांनी माहाडावरून यावें व सेनासाहेबांनीं
पुण्यास यावें व मोईनुद्दौला सुटल्यावर हैदराबादेहून नबाब अस-
फज्याकडून पन्नास हजार फौज व आरबुज्या

(२)

किताब आली. यामेहनती राजेश्री राजे रघोत्तमराव हैबत व गो-
विंदराव भगवंत भिंगे हे उभयतां वागून सेनासाहेबाकडील
उभयतां कारभारी नागून मसलत सिद्ध केली, व बाळाजीपं-
त नाना यांसही या मसलतीचा संतोष बहुत आहला. पुण्यां-
त जशी जशी मसलत होत गेली तधी वरचेवरपत्रें उभय-
तां कारपरदान श्रीधरलक्ष्मण व कृष्णराव माधव चिटण-
वीस यांचे नागपुरास रघोजी भोंसले सेनासाहेब सुभा
यांजकडेस येत गेली. सेनासाहेबांनी नागपुरांत युद्धास्वहा-
चा समारंभ करून पुण्याकडील संधान पाहून वराडांत घु-
मांव मुक्कामी भवानी काळोजी आदिकरून मुत्सद्दी व फौज हो-
ती तीहि नागपुरासच बोलाविली. नंतर पांडुरंग गणेश बक्षी
यांची योजना रेवा दक्षिण तीरचे महालाच्या बंदोबस्ताची करु-
न युद्धातें बाहेर काढून जातीनें पांडुरण्यापावेतों जाऊन
त्यासमागमें फौजेचा जमाव देऊन रवाना केले. महारनिल्हे
दक्षिण तीरीं श्रीनगरास जाऊन तापांतीं महालोमहालीं ठा-
णीं बसविली. विठ्ठल बल्लाळ सुभेदार व सखाराम अवधूत
वेणीराम सुपराम सुभेदार आदिकरून फौज हुसंगाबाद सर
करून सहागपूर मुक्कामी होते त्यांजीही कुच करून, खांडे,
बव्हेच, वराड, धींगपूर वगैरे या मार्गाने श्रीनगरानजीक येऊन
पांडुरंग गणेश व हे त्रिवर्ग सफौज एकवट जाहले. आणिक-
ही एक मुक्काम श्रीनगरचे आसपास जाहले. डुंगपूर, कवळे-
जेनद, कोयर वगैरे महाल नवाब निजाम अलीखान
असफज्या यांणी दाबिले तिकडील बंदोबस्तास येसाजी
विश्वनाथ यांजला पाठऊन त्यांनी पहिली अमल बसवून
सुरळीत वहिवाट चालती केली. या अन्वयें सेनासाहेबांनी
चहूंकडील राहिस यांची संधानें आपल्यास बचावून जेथी-
ल तेथें नवीन अमल बसविणें तेथें फौजा पाठवून स्वपराक्रमें
अमल बसवून व स्वप्रांताचा बंदोबस्त जेथील तेथें जे
ज्या कामी योग्य त्यांजकडून घेऊन आपण नागपूरमुक्कामी सन
१२०५ व सन १२०६ चे आश्विनमासपावेतों राहिले.

सन १२०६ चे सालीं पुण्याहून बाळाजीपंत नानाचीं व
श्रीधर लक्ष्मण व कृष्णरावमाधव चिटणवीस यांचीं प-
त्रें सेनासाहेबास येत गेलीं कीं, आपले येणें यथील प्रसं-
गास लौकर घडावें. कारण, बाजीराव रघुनाथ यां-
स पंतप्रधानीचे पदाची वस्त्रें द्यावयाची

Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

हें विना आपण आल्याखेरीज होत नाहीं. याजकरितां
फौजेचा जमाव बरोबर चांगला असावा. प्रसंगास फौज
येऊन पोंचली तर जातीनेंच कांहीं जमात समागमें घेऊन
यावें. व रामचंद्र दादो उभयतां कारपरदाजा कडून मोईनु-
दौला आरस्तुज्या बाहादूर याजकडेस जाण्यायेण्यांत व
मसलतीचे वागण्यांत याजकडूनही घेली उभयतांचे हा-
तानें येण्याविशीं आली. पुण्यांत शिंदे यांणीं परशराम
भाऊ मिरजकर व बाळोबा पागे यांस तो कैद केलें परं-
तु नानाविशीं व आरस्तुज्या बाहादुराविशीं व सेनासाहे-
बाविशीं मनांत चिन्हलता घेऊन नव्हते. कारण, नाना व भों-
सले व नवाब हे त्रिवर्ग बाजीराव यास पदाधिकारी क-
रून दौलतीचा कारभार आपण करावा हा चित्तांतील
संकल्प नानास कैद करावें आणि ही गोष्ट शेवटास
न्यावी म्हणोन कैलासवासी महादजी शिंदे यांचे मनां-
तील धर्म आपले होते सिद्धीस नेला या कारणास्तव पोटां-
त मलीनता. सेनासाहेबास पुण्यास जाण्याची तयारी करि-
न विठ्ठल बल्लाळ सुभेदार व सखाराम अवधूत व पांडु-
रंग गणेश यास येण्याविशीं [illegible]नगर जिल्ह्यांत पत्रें पाठ-
विलीं. याजवरून त्रिवर्गही तेथून स्वार होऊन विठ्ठल बल्ला-
ळ सुभेदार व पांडुरंग गणेश वराडांत करणखेडचे मुक्कामा-
स गेले. सखाराम अवधूत नागपुरास आले. पुण्यास जा-
ण्याची निकड येथील प्रभावरून जाणोन श्रीमंत सेनासाहे-
ब सुभा व व्यंकोजी भोंसले सेनाधुरंधर व बाबासाहेब व
मुन्याबा दादा सुमुहूर्तें बाहेर निघाले. नागपूर मुक्कामीं मा-
तोश्री बाईसाहेब यांजपाशीं भवानी काळोजी यापाशीं ठेऊन
इकडील बंदोबस्त मातोश्री बाईसाहेबांकडून करविला. आ-
पण स्वार होऊन दरकुच वराडांत माने मुक्कामीं जाऊन तेथें
लुळधीची लग्नें केलीं नंतर तेथून पुढें जातीनें सडें जावें व
व्यंकोजी भोंसले सेनाधुरंधर यांणीं झाडून फौज घेऊन
मागोमाग यावें असा निश्चय ठरावून दोन हजार लोक चांगले
निवडक व सखाराम अवधूत यांजला बरोबर घेऊन ते-
थून निघून करणखेडांत आले त्या मुक्कामीं विठ्ठल ब-
ल्लाळ सुभेदार व पांडुरंग गणेश यांच्या भेटी जाहल्या. सु-
भेदार मल्हार निळे यांना पुत्र हुशंगाबादेस प्रसु पावला हो-
ता सबब त्याचें शांतवन केलें आणि उभयतांस आज्ञा
केली कीं तुम्ही फौजें

Joint project of the Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

सहित नानासमागमें पावें. आनंदराव धुंडिराज गंध-
र्वप्रांतीं जमावासहित होते यांजला लिहून कळविलें जे,
सरकार स्वारी दरमजल जलदीनें पुण्यास जात आहे. तु-
म्हीं पत्र पावतांच कुच करून सडे स्वारींत मार्गांत येऊ-
न भेटणें असें पत्र लिहून कुरुंदवाड्यावरून कुच करून
दरमजल लांबलांब मंजलीनें पुण्यास चालले तों, आ-
नंदराव धुंडिराज ही दोन हजार जमातीसुद्धां पैठणचे
मुक्कामास स्वारींत येऊन हजर जाले. ह्यांसमागमेंची दोन
हजार जमाव वही दोन हजार जमाव अथवा चारहजार
जमावेसुद्धां दरकुच कोरेगांवचे मुक्कामास गेले. तेथून
तसेच वाघोलीनजीक पुणें मुक्कामास आऊन पोंचणार तों,
पुण्याहून श्रीधर लक्ष्मण व कृष्णराव चिटनवीस आले
यांच्या भेटी जाल्या. नंतर दुसरे दिवशीं उभयतां पु-
ण्यास जाऊन नानास वर्तमान सांगोन तिकडून सामो-
रे नाना आले व इकडून सेनासाहेब गेले. वाघोलीचे व
पुण्याचे दरम्यान सेनासाहेबांचीव नानाची भेट जाली.
नाना आपले फौजेंत [illegible] वडीवर माघारे गेले, व से-
नासाहेब सुभा यांनी [illegible] गारपिरावर (३) आपले
कदीम छावणीचे जागीं जाऊन मुक्काम केला. त्याउपर
नानाचे हातें मोहिनुद्दौला आरस्तुज्या बाहादूर यांची
भेट घेतली. उपरांतिक दौलतराव शिंदे आलिज्या बाहा-
दूर यांची व बाजीराव रघुनाथ यांची भेट जाली. नंतर
मार्गशीर्ष मासांत राजश्री बाजीराव पावते पदाधिकार
ती साताऱ्याहून वस्त्रें आणवून नानाशिंदे यांच लष्करा-
त वानवडीचे मुक्कामास जाऊन वस्त्रें देऊन पदाधिका-
री केले. त्यासमयास बाळाजीपंत नाना यांजकडील
मोहिनुद्दौला आरस्तुज्या बाहादूर व सेनासाहेब सुभा
याजकडील फौज नाना फडनवीस यांचे पिछावर
तयार राहिली. कारण, शिंदे यांचे मनांत नानावि-
षयीं वैगुण्यता; मोहिनुद्दौला व सेनासाहेब व नाना हे
त्रिवर्ग एकमसलतीनें याजमुळें ——

Joint Project of the Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

सर्वांपुढींच शिंदे अंतःकरणीं मलीनता धरून, आणी; नाना-
स यांणी द गा केला असतां ठीक नाही. शिंदे यांना कबेजा
होऊं देऊं नये. याजकरितां लोंडावर फौजा उभ्या राहिल्या.
नानांनीं आतीनें शिंदे यांचे लष्करांत जाऊन बाजीराव यांचे
नानांनी आतीनें शिंदे यांचे लष्करांत जाऊन बाजीराव यांचे
डयांत बैठक, शिंद्यासुद्धां करून पदाची वस्त्रें मार्गशीर्ष-
माशीं ----- पातिथीस दिल्हीं. नंतर पंत प्रधानचे
शिंदे यांचा निरोप घेऊन नाना चिंचुलवाडीस आप
ले लष्करांत गेले. मोहिबुद्दौला व सेना साहेब सुभा यां-
जकडील ही फौजा नानाचे ठिकाणास पोंचल्याचे संधीत
आप आपले मुकामास आल्या. यासमयात सेनाधुरंधर
संकोजी भोसले झाडून फौजसुद्धां सेनासाहेबाचे मागोमाग
जाऊन तीसगांवानजीक पाथरडीवर मुकाम करून होते. शिं
दे यांणी सर्वांचा एक विचार आपणच एखादी गोष्ट क-
रावी अथवा लढाईचा नक्षा करून बिघडवावे, तो दक्षणें-
तील रईस नानास अनुकूल, आपली गोष्ट सिद्धीस जा-
णार नाहीं हें मनांत येऊन बाजीराव यांस आपले हस्ती
घेऊन आपले कुधारीनें राहिले व बाजीराव यांशीं सर्वांचा
विश्वास न पुरला सबब आपले भावासहि सिंदे यांचे
लष्करांत राहिले. नंतर सेनाधुरंधर यांजलाही पुणें मुक्का-
मी फौजसुद्धां बोलावून बाजीराव पंतप्रधान व दौलतरा-
व सिंदे आलिजा बहादुर व फसीरुलमुल्क माईनुद्दौला व
बाळाजीपंत नाना फडणवीस यांचा भेटी निरनिराळ्या जा-
ल्या आणि आपआपले मुक्कामास होते. त्याउपरी बाजीरा-
व पंत प्रधानांपैकीं हवेलींत आणून हा सिद्धांत करून हवे
लींत आणून दाखल केले. हवेलीभोंवता शिंदे यांच्या
पलटणाच्या चवक्या. शिंदे जबरदस्त यांणीं पंतप्रधाना-
स आपले जबैत घेऊन आपला बंदोबस्त घेविला.
कारण, आपली गोष्ट सिद्धीस ३०
जी महादजी शिंदे यांचे पनांत होती तीतो गाली परंतु रईसाशीं
आपला वांकडेपणा. पुढें एखादी गोष्ट आपल्यास अवघ-
ड नपडावी ~~एखाद~~ याजकरितां पंत प्रधान यांचा बंदोबस्त
घेऊन बहिरंगी सर्वांचा स्नेह अशा रीतीनें पुणे मुक्का-
मीं वध चालला त्यावरून नानांनीं आपले अंतःकरणीं
आणलें कीं, इतक्याचा विचार शिंदे यांचे फंदामुळें यो
ग्यास गेला नाहीं शिंदे यांचा भरंवसा आम्हास होता कीं
आम्हीं शिंदे यांची दौलत पूर्ववत प्रमाणें स्थापित केली

Joint project of the Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

व तेही आम्हाशीं भाषणें निखालस करीत गेले. याजमुळें
नबाब व सेनासाहेब यांशीं शिंदे यांविशीं खातरजमा करी-
त गेलों. सेनासाहेबाकडील कारभारी आम्हाशीं शिंदेप्रकरणीं
बोलत. आम्हास भरंवसा होता. याजवरून कारभारी यांशीं
भरून बोलत गेलों परंतु शिंदे जातीनें लेंकरूं कारभारी या-
णीं प्राजला आमचा विपर्यास भासवून आपण आप-
ली गोष्ट करावी हा फंद करून खेळ केला त्यांतून
दत्तकाचा प्रकार राहित जाला. आमचें पाहणें तो पंत-
प्रधानाचे दौलतीचें कल्याण राहून दिवसेंदिवस यां-
ची वृद्धी व्हावी. बाजीराव पेशव्याचे वंश व मालक
याविशीं नाहीं कसें म्हणावें परंतु दौलतीचे हक्कांत चां-
गली ती गोष्ट करावी यांतून घरांत फंद होऊन दौ-
लत पेंच खाती ती गोष्ट आपण आग्रहानें करणास
करावी पुढें जें होणार तें होवो. शिंद्याचा मनोधर्म
प्रौढ्यास न्यावा हा दूरवर विचार करून ही गोष्ट
सिद्धीस नेली. मोइनुद्दौला व सेनासाहेबांनीं या प्र-
संगास अतिप्यास साथ दिली याचा उपयोग व
यांजवर येहसान (?) यावेकेस करून पंतप्रधान यां-
जकडून खाना करवावे हें समजोन नबाब निजाम
अलीखान आसफज्या यांशीं बत्तीस लक्षांचा प्रांत ख-
र्ड्याचे स्वारीत घेतला होता तो माघारा दिल्हा आणि
माइनुद्दौलास भेटावीती केली. त्याप्रसंगास मोइनुद्दौ-
लाचें येणें सेनासाहेबाचे
डेऱ्यास होऊन यांची त्यांची मसलतप्रकरणीं बोलणीं
निखालस होऊन सर्वांनीं प्रांजळपणें चालावें असें हो-
ऊन नेजमान्या परस्परें होऊन मोइनुद्दौला कुच करून
हैदराबादेस गेले. सेनासाहेबास मंडळस्थान व चवरा-
गड दिल्हे. यांतील कलमें बिलतपशील:—

१ बाजीराव यांचें बरें होण्याचे मसलतसंबंधी ना-
नांनीं माहाडास सेनासाहेबास करार करून दिल्हा
होता त्या कलमाप्रमाणें बाजीराव पंतप्रधान यांपासून
तहनामा लिहून मंडळस्थानचा किल्ला व चवरागड इ-
त्यादिक कलमें अकरा यांजवर पंतप्रधानाचा करार करू-
न दिल्हा. छ २८ रमजान सुरुसन सबा तिसैन मया
व अलफ.

Joint project of the Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

१ नवाब निजाम अलीखान असफजा यांचें पत्र आरस्तुज्या मोइनुद्दौला बाहादूर यांचे हातून सेनासाहेबास की, परस्परें मदत करावी ये विशीं इमानपूर्वक सन १२११ हिजरी (१) यासाली लिहून पाठविलें.

/२

सदर्हूप्रमाणें फागमाशी (१) होऊन पुणें मुक्कामीं सेनासाहेब फौजसुद्धां मुक्काम करून होते. नंतर शिंदे यांचें येथें वकिलीचे कामीं राजेश्री व्यंकटराव काशी होते त्यांणीं फंदाची चाल शिंदे याजपाशीं राहून केली. हे परस्परें वर्तमान नाना यांस समजलें याजमुळें कृष्णराव माधव चिटनवीस यांजविशीं मनांत संशय आणिला. कारण, व्यंकटराव काशी मशार निल्हेचे शरीरसंबंधी. तेव्हां ही मसलत यांशीं माहीत. इकडेस व्यंकटराव काशी उभयतां कारभारी यांशीं बोलून सेनाधुरंधराशीं मसलत करून त्याजकडून सेना साहेबाशीं बोलत होते. उभयतां साहेबांनीं त्यांजला आंतावर घेऊन उभयतां कारभारी यांशीं इतला न करितां त्यांच्यात गोष्टी दरोबस्त ऐकून नंतर उभयतां साहेब यांचा कारपरदाजांस (१) कूळ इतला निराळेमार्गों [illegible] व्यंकटराव काशी यांचे हातून दौलतीचा उपयोग होतो परंतु नानास तुम्हां उभयतांस कैद करावें [illegible] तेव्हां याविशींचें उत्तर यांणीं केलें कीं त्या दौलतीचे कल्याण ती गोष्ट साहेबांनीं बेलाशक करावी. तेव्हां सेना साहेबांनीं हा जबाब ऐकून हसले आणि बोलले कीं, तुम्ही उभयतां कारभारी माझा शाहणपणा पाहता त्यास माझी दृष्ट बहुत दूरवर आहे कोता, अंदेशा, नादी, व लालची स्वभाव माझा नाहीं. त्याप्रसंगीं ना परिणाम होईलतीचें कल्याण व रहिसाशीं जी गोष्ट ऐकण्यात आली त्या ऐकण्यांत आपणास बहुत कोणी न लावावा हे पाहणें मासें आहे. याजकरितां त्यांणीं हा ग्रथ उभा केला आहे त्यांसच कैद करावे म्हणजे शेवटास गेलें. असा निश्चय उभयतां कारभारी याचें मतें ठरलें. हें कृष्णराव माधव तिकडेस नानाचे मनांत हाच संशय. हें कृष्णराव माधव चिटणवीस याजलाही परस्परें समजलें तेव्हां बाबुराव चिटणवीस याजला कृष्णराव माधव चिटणवीस यांणीं आपले लोभांत घेऊन नानाचे मनांत जो [illegible] संशय आहे तो दूर कराचा हा उद्योग करून नाना व विश्वनाथ वैद्य

Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

नारायणराव वैद्य व कृष्णराव माधव चिटनवीस यांसमवे-
त बैटक करून परस्परें बोलणी पुष्कळ जाली- तेव्हां कृष्ण-
राव माधव चिटनवीसानीं उत्तर एक केलेंकीं, आमचे शरी-
र संबंधी व्यंकटराव काशी यांचा विश्वास आम्हास पुरत
नाहीं तेव्हां नानानी कृष्णराव चिटनवीस यांची फारच ता-
रीफ करून संतोष पावले आणि बोलले कीं, जो माझे मनां-
त संशय तो दूर पंधास टाकिला. आतां मजला बोलणें नको.
त्यावर कृष्णराव माधव हेही बोलिले कीं सेनासाहेब व से-
नाधुरंधर बहुत दूर अहों त्याचें लक्ष सर्वांसि ना आपले
जातीशीं व जे आपल्यास रहिस अनुकूळ त्याशी यांज दु-
सरा विचार कांहीं करून कैसाही आजव लोभ पुष्कळ
दाखविला त्याजवर दृष्ट कदापि नाहीं यागोष्टी उभयतां साहे-
बांनीं आम्हा उभयतां कारभारी यांशीं घेऊन अगोदरच
येविशीं चे दूर आदेशीनें (१) निश्चय केला कीं, अमके गृहस्थां-
स कैद करावें हें नानांनी ऐकून फारच संतोष मानून उत्त-
र केलें कीं, येविशीं माझी रचातरजमा पक्की आहे असें हो-
ऊन निरोप घेऊन सेनासाहेबांकडे देस श्रीधर लक्ष्मण सुद्धां
येऊन कच्चा रुजू केला. नंतर व्यंकटराव काशी व मशार निल्हे-
चे भाचे दौलतराव नरसिंह कुटुंबासमवेत कैद करून वराड प्रां-
तीं किल्ले गावलगडचे माचीस (२) चिचोलीचे गढींत कैदेंत ठे-
विले. त्यांचे भाऊ लक्ष्मणराव काशी नागपुरास होते त्यां-
जलाही तेथें कैद केले. त्याउपर शिंद्यांचे येणें सेनासाहे-
बांचे डेऱ्यास जाले. तेथें शिंदे यांचे बोलण्यांत, रायाजी पाटी-
ल रामजी पाटील दिवाणगिरीचे कामीं इत्यादिक काम कारभा-
र आबा चिटनविसाचे चिरंजीव गोपाळराव रघुनाथ वगैरे पो-
णवई मंडळ व बानाजी शेट दुजरे ही कारभारांत होते. सेनासाहे-
बांनीं पोटांतील विचार पोटांत ठेऊन जमानसाजी (२) राखून
निखालसतेचीं बोलणीं परस्परें होऊन मेजमान्या जाल्या, तों
दिवस बरसातीचे येऊन नकुद जाले. पुढें सेनासाहेब सुभा
व सेनाधुरंधर यांणीं पंतप्रधानाचा निरोप घेऊन नागपु-
रास यावें असा सिद्धांत ठरला. नागपूर मुक्कामीं मातोश्री
बाईसाहेब राहून स्वस्थान देवगड प्रांत वोडोसा (३) व छ-
त्तीसगड व चंद्रपूर व उयणूर व कवान व दारवे प्रांत व व-
गंगथडी व किल्ले गोवळगड व नरनाळा समवेत जेथील
ते कामदार त्यांजकडून सुदामत वहिवाटीप्रमाणें यथा-
स्थित ठेविला.

सन १२०७ चे अवलसालीं सेनासाहेब सुभा व से-
नाधुरंधर फौजसुद्धां पुणें मुक्कामीं असतां मंडळे अक-

Joint project of the Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

(९) ५८

रणी तहा व सालगुदस्तांचे फालुन माशीं जाते असतां
सनदापत्रें पंतप्रधान याजपासून उगवून घेणें व राहिलें
होतें त्याप्रमाणें उगवून घेतले बितपशील—

१ बाळाजी गोविंद बुंदेले याशीं पत्रें किल्ले चैरागड सरंजाम सुद्धां सेनासाहेब सुभा यांजकडेस दिल्हा. आपाजी रघुनाथ कारकून पाठविला आहे याचे गुजारतीनें अंमल स्वाधीन करून देणें. छ०२४ जिल्हेज सुरुसन समान तिस्सैन मया व अलुफ.

२ देशमुख व देशपांडे यांचे नांवें सनदा आकाहस-
१ गढे मके यासींकीं, संस्थान मा॥ रेवा उत्तरतीरचा अंमल सेनासाहेबास द्यावयाचा करार यांजपैकी अ-
ठ्येचाळीस हजार तीनशों रुपयांचे महाल खेरीज करून. छ०८ मोहोरम सुरुसन समान तिस्सैन मयाव अलुफ.

१ देशमुख व देशपांडे सरंजाम माहाल व गांव किल्ले चैरागड यांचे नांवें कीं, सेनासाहेब सुभा यांशीं किल्ले मा॥ सरंजामाचे माहाल गांव सुद्धां दिल्हे आहेत तरी यांशी रुजू होऊन यांजकडील अंमलदारास अंमल सुरळीत देणें. छ०८ मोहोरम सुरुसन समान तिस्सैन मयाव अलुफ.

२

२ राजेश्री दौलतराव शिंदे आलिज्या बाहादूर यांचीं पत्रें.
१ बाळाजी गोविंद बुंदेले यांशीं कीं, पंतप्रधान यांणी गढे मंडळ येथील प्रांत व किल्ले सेनासाहेबास देऊन सनदा करून दिल्या आहेत व यांणी बिठुल बल्लाळ सुभेदार यांची रवानगी केली आहे त्याप्रमाणें अंमल देणें. छ० ९ जिल्काद सुरुसन समान तिस्सैन मया व अलुफ.

१ आबाजी ढुंगळे यांचे नांवें कीं, मंडळ प्रांतिचे (४) किल्ले समवेत सेनासाहेबाचा अंमल दाखल होय तें करणें. महरयेक विषयीं साहित्य करीत जाणें. छ०१० जिल्काद सुरुसन समान तिस्सैन मया व अलुफ.

२

५ सदरहूप्रमाणें पुणें मुक्कामीं गुत्ते उलगडून पंतप्र-

धानाच्या व नानाचा व सेनासाहेबांच्या परस्परें भेजमान्या
होऊन आबादबद्यपक्षांत निरोप घेऊन निघाले. मार्गांतून
१४ सेना धुरंधर भीमाशंकराचे दर्शनास जाऊन घोडनदीचे मु-
क्कामास सेनासाहेबाजवळ येऊन पोंचले. बाबासाहेबा सम-
गमें फौजेचा जमाव होऊन पैठणचे मार्गानें रवाना केले. आप-
णमातीनें सेनासाहेब व सेनाधुरंधर टोंक्यावर येऊन ते-
थें गंगा उतरून औरंगाबादेवरून वराडांत उमरावतीचे मु-
क्कामास आले. बाबासाहेबही फौजेसहित तेथें येऊन पोंच-
ले. काही एक रोज तेथें मुक्काम करून नंतर तेथून कुच करू-
न भाद्रपद शु॥ त्रयोदशीस नागपुरास हवेलींत येऊन दाखल
ले जाले. मातोश्री बाई साहेब आदिकरून सर्वत्रांच्या भेटी
जाल्या. उपरांतीक विजयादशमीचा समारंभ जाला.
सन १२०८ चे सालीं नागपुरास सेनासाहेबाची स्वारी आली-
यावर राजेश्री विठ्ठल बल्लाळ सुभेदार व सखाराम अवधूत
व बाणीराम सुकराम हे फौज कंपुसहित रेवा उत्तर तीर प्रांत-
चे बंदोबस्तास रवाना केले ते नागपुराहून मार्गशीर्षमाशी नि-
घोन गेले. तिकडेस जाऊन सागर व त्याकडील ----जमीयत
सहित प्रांतीं होते त्यांशीं व यांशीं लढाई होऊन प्रांतांत
यांणी अंमल दाखल केला. आणि त्रिवर्गही फौजसुद्धां उत्तर
तीर जवळ पूर संस्थानी होते त्यांसहित येशवंतराव होळकर
यांजकडील मिरखान सागर प्रांतीं जमीयेत साहित प्रांताची
तसनस बहुतच केली व सागरासही उपसर्ग केला. तेव्हां साग-
रवाले बाळाजी गंगाधर यांणी विठ्ठल बल्लाळ सुभेदारांशीं लि-
हिलें कीं, यासंस्थानावर खान मशार निल्हेनीं ऐसा अविचार
आरंभिला आहे त्यास यप्रसंगास मदत करून ब्राह्मण्य संरक्ष-
ण करावें. तेव्हां सुभेदाराचें बोलणें पडलें कीं, उचित विचार
आहे परंतु फौजेसहित येण्यास खिसारा (१) काय लागेल त्या-
तते भाडमेकिला (३) दिल्यास चिंता नाहीं. तेव्हां सागरकरानीं
लाचार प्रसंग जाणून कबूल केलें याजकरून सुभेदार व बणी-
राम सुकराम व रघुनाथराव बाजी बाटगे जमीनदार खान
आदिकरून फौजसहित सागरावर चाहून जाऊन तेथें मि-
रखानाशीं लढाई घेऊन खान शिकस्त पावून पळून
गेले. ते समयास त्यांची फौज लुटली गेली. तसनस सुभेदारा-
चे फौजेनें बहुत केली आणि सागरवाल्यास निर्वेध केले.
१५ त्या मोहिमेंत करीयासी (१) मरियावगैरे महाल येथेंही सेना-
साहेबांकडील अमल सुभेदारांनीं जमियत पाठऊन हस्त-
गत केला. सुभेदार त्याप्रांतीं गेल्यावर सागरवाल्याचा
प्रकार पाहून राजेश्री दौलतराव शिंदे आलीज्या बा-
हादूर यांणी पत्रें [redacted] मंडळ व रेवा उत्तर येथील बं-
दोबस्ता प्रकरणीं पुण्याहून आणिलीं होती तो सागरकरा-

Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

वर निरखवानानी तसा प्रकार केला तेव्हां कोणताही आयास
ला नाहीं कटक प्रांतीं राजाराम मुकुंद यांचा काळ झाल्या-
व त्यांचे चिरंजीव सदाशीव राजाराम व बारसराय (३) मधा
नी दादो आदिकरून तिकडील बंदोबस्त करून होतेतिकडून
सुरक्षीत प्रांताचा ऐवज नयेई यास्तव नीळकंठ हिरदेव भा
तवने यांचेच रवानगीचा निश्चय केला सरकारांतून नरू
न भातवने यांशी वस्त्रें पालखी आदिकरून देऊन मु
हूर्त मुहूर्तें करून बाहेर राहिले. हे वर्तमान कटकास त्रि
वर्गास समजल्या वरून त्यांणी सरकार मर्जी सरक्षण केली
यास्तव भातवण्याचें जाणें तहकूब जालें वरकड नागपू
र संस्थानी सरकारचे राहणें येणेंकरून वराड, गंगथडी,
छींदवाडी, हुसंगाबाद, उटपूर, कवाल, दारव्हें वगैरे प्रांता
चे बंदोबस्त जेथील तेथें कामदारांकडून रुपया सुरक्षीत
घेत जावा.

सन १२०८ चे सालीं येसाजी विश्वनाथ रेच दक्षणतीर प्रां
तीं असता निळकंठ हिरदेव व गोविंदराव त्रिंबक यांची
योजना श्रीमंतानी त्या प्रांताचे बंदोबस्तास करून जमी
यतसाहित रवाना केले. यावरून हे स्वार होऊन गेले
लक्ष्मणसिंग जमीदार [illegible] वांकसांचा भाऊ कमो
दशींग सरकारांत [illegible] होता तोही येऊन उभ
यांस जवळ अनुकूल जाला व प्रांतांत मशारनिल्हेनी
जागा जागा अमल बसविला. साम्रसंगास किसेक जमी
दारत्या प्रांताचे त्यांनी [illegible] आपल्याचे व चौरागड यथील
किल्लेदाराकडेस व किल्ला सरकारांत घ्यावयाचा याजमुळें कि
ल्लेदारास येथा साहेबा कडील जमावाची असाह्यता हें स
मजोन त्यांणी लक्ष्मणसिंग यांजकडेस संधान करून त्यांणी
भायाची विचारें नीळकंठ हिरदेव भातवणे व गोविंद-
राव त्रिंबक यांजकडेस सूत्र लावून किल्लेदाराचे भेटीचा
योग केला. भातवणे कमोदशिंगास विश्वासावर जाऊन ज-
न जमाव साहित आपली फौज सोडून भेटीस गेले तो किल्ले
दार जमीयत आले त्यांणी भेटीचे प्रसंगीं दंगा करून
१५ भातवणे यास धरिलें आणि गोविंदराव त्रिंबक
यांजला हल्लागत करण्यास लोक गेले तेचे लोकस मशार-
निल्हेनी तरवार धरिली. त्या [illegible] जपुढें जखमी होऊन
हेही धरिले गेले. किल्लेदारानीं उभयतांस धरून चौरागड
चे किल्ल्यावर पाठविले. यांजकडील जमीयत पिछेपाय हो-
ऊन माघारे काबूची जागा पाहून राहिली. त्या जमावांत गोविं-
दराव त्रिंबक यांजकडील कारकून मल्हार बापू

राव होता त्याणें नागपुरास जालें वर्तमान लिहिलें व विठुलब
ल्लाळ सुभेदार यांस जाही लिहून पाठविलें. यावरून सुभेदारा-
नी रघुनाथराव बाजी घाटगे यांची रवानगी समीपत केली-
श्रीमंतास हें वर्तमान कळलें असतां यांणीं सुभेदारास लिहि-
लें घाटगे मधार निल्हे दक्षिण तीरास येऊन त्याचीं पत्रें स-
रकारांतून आली. भातवणे व गोविंदराव त्रिंबक किल्यावर
कैदेंत असतां गोविंदराव त्रिंबक यांणीं किल्यांत शकटभे-
आरंभिला व सोमनाथ पंत किल्यावरील फडनवीस यासी
मता करून आपले मिळणीत मेळविलें व किल्यावरील बा-
तमीच लागोच व नाजबरूद गोळा (३) आहे नाही इत्यादि
इसारा घाटग्यास कळविला व सरकारांत ही समजावि-
लें यावरून घाटगे यांणीं त्या शहास लागून किल्ला घे-
ण्याचा उद्योग चालविला व सरकारांतूनही घाटग्यास आ-
ज्ञा गेली जे असा विचार आहे त्यास तो जागा तुम्ही ह-
स्तगत करावी यास न तेही लागले आणि घाटगे यांणी
जे काम किल्याचे होते त्या द्वारें किल्लेदारही कायल जाले ये-
णें करून किल्ला हस्तगत जाहला, व भातवणे व गोविंदराव त्रिं-
बक ही सुटले- नागपूर मुक्कामीं श्रीमंत असतां मातोश्री
बाईसाहेब व नानासाहेब यांचे अंत:करणीं पुरुषोत्तमक्षेत्रा-
स जाऊन श्रीजगन्नाथस्वामीचें दर्शन घ्यावें व येविशीं
बोलणें ही मातोश्रीचें वरचेवर [illegible] मान्य श्रीमंतानीं उभय-
तांचे रवानगीचा निश्चय करून मार्गाचा व यात्रेच्या खर्चा-
चा बंदोबस्त करून मातोश्रींचे मनोधर्माप्रमाणें करून दे-
ऊन कार्तिकमासीं मातोश्री कमळजाबाईसुद्धां रवानगी
केली आपण ख्वासे आतीनें कंवडू पाटीलाचे बांदपुढें
येक मजल पावेतों पोंचावयास गेले भवानी दादो आपले
वाणा काना करितां कटकाहून आले होते त्यांचा मावसाल
त्याच मुक्कामीं उलगडून देऊन त्यासुद्धां मातोश्री बाईसा-
हेबांसुद्धां रवानगी केली यांचेविशीं कटकचे कामदारास
लिहिणें ते लिहून पाठविले आणि स्वारीच्या मुक्कामावरून
फिरून खरचन पाळा दुरपवनी आभोर हे माहाल पाहात उ-
मच्या मुक्कामास आलेतो तेथें चौरागडास गणे दाखल जा-
ल्याचें वर्तमानाचीं पत्रें रघुनाथराव बाजी घाटगे यांचीं आ-
लीं तीं पाहून बहुतच संतोष जाहला आणि दुसरे रोजी
नागपुरास येऊन दाखल जाले. रघुनाथराव बाजी घा-
टगे यांचे हातून किल्ला चौरागड हस्तगत जाहला सबब
त्यांचे ठाई बहुत लोभ झाला व मनुष्य काम करते. केवळ

Joint project of the Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

शिलेदार मानकरी ही गणना राहिली नाही तशांत विंचुर-बहाळ सुभेदार यास जाऊन तिकडेस फार दिवस जाले व त्याचे हातून रेवाउत्तरतीर हस्तगत जाले व पहिलेपासून ते मनुष्य स्वामिसेवेशीं एकनिष्ठ त्याचा संतोष ठेवावा व भेटीचा व कुटुंबांत रवाना करावें वराडची सुभेदारी व त्यांचा बंदोबस्त वराड प्रांतीं आहेच हे समजोन सुभेदारास भेटीस बोलावून त्यांजला तीन हजार रुपयांचें गांव इनामीं गिरड परगण्याचे शेंडेश्वर वगैरे दोन गांव देऊन काहीं ऐक सेजरुबरु (३) घेऊन वराडांत रवाना केले. उत्तरतीरचे बंदोबस्तास खातरजमेचे मनुष्य पाठवावे ही योजना चालली तों कृष्णरावमाधव चिटनीस याचा व घाटग्याचा स्नेह परोक्षास्तव चिटनविसानीं खातरजमेनें श्रीमंतास विनंति केली व घाटग्यांनीं ही चाकरी करून दाखविलीच होती यास्तव सरकारचा लोभ जाला होता त्यास यायोग्य रेवाउत्तरतीरचा बंदोबस्त करण्याविषीं घाटग्यास आज्ञा जाली व येविशींची रवानगी त्यांजकडेस सरकारांतून केली याजवरून मध्यारानिल्हेची (?) त्याही प्रांताचा बंदोबस्त केला तो नागो जिवाजी येशवंतराव होळकर यांजकडील कोन्हेर (?) सागराकडे येऊन या प्रांताची खराबी करून रेवाउत्तरतीर प्रांतात उपसर्ग केला सबब रघुनाथराव व ... घाटगे व फौजदार खानपन्ही (?) व गोविंदराव त्रिंबक यांजला रेवाउत्तरतीरचे फौजेची बक्षीगिरी दिल्ही होती ती व ये सालीं विश्वनाथ व बेणीराम कुखराम सुभेदार वगैरे फौजसुद्धां त्यांजवर जाऊन नागोजिवाजी यांचें पारपत्य केलें त्यांचा तोफा पाडाव आणल्या ते पळून गेले येविशींचें वर्तमान त्यांनीं सरकारांत लिहून पाठविलें तों मातोश्री बाईसाहेब श्रीजगन्नाथ स्वामीस जाऊन देवदर्शन करून यात्रा यथासांग समुद्राचें स्नानादिकसुद्धां होऊन माघारे फिरले येविशींचीं त्यांजकडून पत्रें आलीं याजवरून श्रीमंत सामोरे गेले. जरखणीचे मुक्कामी जातांना कोळमंडळ येथें गणेशखळ (?) जाल्याचीं पत्रें घाटग्याजकडून आलीं हे ऐकून श्रीमंतानीं खुशालीचा तोफा केल्या. बांद्राचे मुक्कामास मातोश्री बाईसाहेब आल्याचें वर्तमान आलें तसेंच श्रीमंतानीं कूच करून रातोरात सांदगढीवर गेले तों मातोश्री साहेबही बांदावरून कूच करून आल्या. श्रीमंतांच्या व मातोश्री साहेबांच्या भेटी सांदगढीवरच जाहल्या तेथून कूच करून कबला-

Joint project of the Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

व मजलीनें नागपुरास वैशाख माध्यीं हवेलींत येऊन दाखल
जाले. प्रांताचा व फौजेचा व रक्षणाचे राज्यकारणाचा बंदोबस्त य-
थानुक्रमें करून पूर्व शिलशिल्यानुरूप ठेविले. राजश्री दौलतरा-
व सिंदे याजकडेस वकिलीस व्यंकटराव काशी ठेवून महकुफ
होऊन त्या दिवसापासून मजपाशीं वकिलीवर फौजेंत हुतें व
तेथें यादवराव भास्कर कारभारांत असतां राजश्री सरनेराव
घाडगे शिंदे यांचे लोभांत व तेथें दुईचा (१) विचार राज्यका-
रणाचा प्रकार दायाद वगैरे अमरावतीकर शिंदे यांजपा-
शीं हें समजोन राजश्री व्यंकटराव भगवंत यांजला. शिंदे यां-
जकडेस वकिलीवर मुकरर करून रवाना केले मल्हार निल्हे ते-
थील प्रसंगीं राहून घाडगे यांचेविशीं चारें शिंदे याची मर्जी
सांपादून वागणूक यथासांग ठेविली. येणेकरून सेनासाहेबही
संतोषास पावून मल्हारनिल्हेस पालखी दिली-

सन १२०९ व सन १२१० पर्यंत सेनासाहेब सुभा नागपूर मुका-
मी आपले दौलतीचा बंदोबस्त जेथील तेथें पुण्याकडील व नवा-
बाकडील व होळकर व इंग्रज बाहादूर यांजकडील राज्यकारणें
१६ आदिकरून यथास्थित कागदपत्रांचे शिलशिले ठेऊन होते. क-
ऱ्हाडप्रांतीं सदाशिव राजाराम सुभेदारीचे कामीं असतां यांज-
कडून प्रांताचा बंदोबस्त सुरळीत न राहिला व चार माणसें
त्याजपाशीं त्यांचीं आपसांत मिळेना आपआपले स्वार्थी यास्त
व सरदार रुपयाही न येई व गोविंद जनार्दन आदिकरून
तिकडील मोठीं मोठीं माणसें साव महाजन ही कित्येक हु-
जूर आल्यावरून श्रीमंतांनीं राजश्री व्यंकाजी त्रिमल सताडे
व नाकाजी कान्हेरे यांची योजना करून वस्त्रें भूषणें देऊन र-
वानगी केली. अश्यांनीं तिकडेस जाऊन त्यांणीं त्या प्रांताचा
बंदोबस्त केला. वराडप्रांतीं विठ्ठल बल्लाळ सुभेदार राहून
यांणीं तिकडील बंदोबस्त ठेविला व गंगथडीस आनंदराव
धुंडिराज सुभानत वहिवाटी प्रमाणें बंदोबस्त ठेऊन होते.
उमणूर, कवाळ, कायरेबरी निळंभट बाबडे यांजकडेस सांगून
यांणीं तेथील बंदोबस्त रक्षिला. रामाजी बनसोडे शिव-
नी हुसंगाबादचे मुक्कामीं नर्मदा उत्तरतीर व दक्षिणतीरचे
तेलगड छिंपरी या कारिया (३) इकडील बंदोबस्त रघुनाथ
राव घाडगे ठेऊन होते. मंडळ्याचा किल्ला व बर्गी माहाल
साहेबराय हजारी किल्लेदार यांजकडून करविला व चव-
रागड किल्ला व शाहापूर माहाल व काहीं तालुके जातचा
बंदोबस्त महिपतराव घाडगे व देवाजी डोंगरदेव व शंकराजी
दिवाकरांकडून करविला. अशा रीतीनें सर्व बंदोबस्त ठेऊन
होते- धामत रवान होळकरांकडील घांटमाथा बंद करून
न तिकडेस उपसर्ग चालून होता यास्तव त्याचे मागें पं-

Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

त प्रधानाकडील फौजा लागल्या तेव्हां तो भांदोळ, बोधणे-
पूर, कोथळी यामार्गें घांट उतरून वऱ्हाडांत आला तो प्रांतांत
१९ उपद्रव देईल याजकरितां विठ्ठल बल्लाळ सुभेदार यांस लि-
हून त्याजकडून फौजा मजकापूरचे सुमारें रवाना करवि-
ल्या व गुलाबसिंग व भवानी भोंसले व जयकृ सीताराम
कंपूसहित गावेलगडचे माचीस होते हाही जमाव रवान म-
जकुराचे पारपत्यास रवाना करविला. त्यास घांट उतरतां-
च मालजी अहेरराव त्याजवर जाऊन त्याचें पारपत्य के-
लें. तेणे तो पराजयास पावून पळून गेला त्यासमयास इं-
ग्रेज बाहादूर यांची मोहीम टिपूसुलतान याजवर कर-
नाटक प्रांतीं झाली होती. नवाब निजामअलीखा आसफ-
ज्या याचा दोस्ती आरस्तुज्या बाहादूर याचे हातून त्या-
जपाशीं राजेरघोत्तमराव हैबत कारपरदाज मुकत्यार त्यांज-
फडील ही कौजव ----- सचाकलीस अंग्रेजांचे गेली-
आंग्रेजांचा व नवाबाचा स्नेहाचा दिलशिला याजवरून मेस्त-
र कौलबुर्ग साहेब बाहादूर इंग्रेजाकडून वकिलीचे का-
मास नागपुरास येऊन सेनासाहेबांशीं भेट झाली त्यांनी से-
नासाहेबांशीं श्रीधर लक्ष्मण व कृष्णराव माधव चिटनवी-
स यांशीं एकांतीं सलूहत प्रकरणीं उद्घाटणें जेजे त्या-
चे मनांतील खुलासे होते ते बोलण्यांत यांणीं हि उत्तरें प्र-
त्युत्तरें त्याचें समाधानपूर्वक केली. दक्षणेंत स्वराज्यांत
कोठें आपली गोष्ट उणी पडूं नये व इंग्रेज बाहादराचा स्नेह
तो ही जतन राहावा हें इरवर सेनासाहेबांनीं पाहून मिस्त-
र साहेबाचें साधन दोस्तीचे मार्गे रहून वोघास्यावर माशां-
चे शिकारीच्या समारंभानें जाग्याची आराईस चांगली
करून तेथें कौलबुर्ग साहेबास नेऊन समारंभ दाखविला.
त्यासधीस केशवराव रामचंद्र हैदराबादेंत वकिलीचे कामीं
होते तेथें आरस्तुज्या बाहादूर यांचे मनांतील खुलासा कीं,
२ जसा आम्ही स्नेह इंग्रेज बाहादुरांशीं केला याच रीतीनें से-
नासाहेबाचा ही असावा हेविश्वींचे खुलाशाचीं पत्रें मशार-
निल्हेकडून सरकारांत येत गेलीं. याजवरून सेनासाहेबांनीं
आपले जागीं विचार केला कीं, मिस्तर कौलबुर्ग साहेबांचे प-
नांतील भाव बोलण्यावरून समजलेच आहेत व हैदराबादे-
चे पत्रांतील अर्थ असे आला आपला व पंतप्रधानाचा
स्नेह व नागरूक स्वराज्यांतील व स्नेह घरोबे सर्वत्र
राहूवासी हे नधील तेथें कायम राहून आपण चालावें.
त्यास हैदराबादेस कोणी पाठऊन तेथील भावार्थ समजे

न घेऊन आपला जो विचार आहे तो रचून आरस्तुज्या बाहा-
दूर याचे बहालांनीं नवाबास फत्ते याची दोस्ती जशी आहे त्या
चीमज बुनी व तरकी मेवाची. याजकरितां राजश्री येशवंतराव सा
मचंद्र यांची रवानगी सेनासाहेबांनी हैदराबादेस केली. मरास
लिहे तेथें जाऊन नबाबाची व आरस्तुज्या बाहादूर यांची
भेट घेऊन बोलणीं चालणीं होऊन सेनासाहेबाचे मनोग-
ताप्रमाणें तेथील प्रसंग संपादून आले. मिस्तर कलबुर्गसाहेब
नागपुरासच होते तों श्रीरंगपट्टणावर टिपू सुलतान याशीं अंग्रे
जाची मातबर लढाई होऊन अंग्रेजबाहादूर फत्ते पावले. टिपू
सुलतान गरद झाले. दरोबस्त संस्थान किल्लेजात सुद्धां अंग्रेज
बाहादुराचे कबज्यांत आले. ये विशीचे खुशीचें वर्तमान मिस्त-
र मव सुफांनीं श्रीमंतास समजाविलें. याजवरून श्री पंतांनीं सो
तोब मानिला. ते नागपुरास असतां पुण्याहून शिंदे याजकडू-
न पत्रें श्रीमंतास आलीं कीं:-
१ सेनासाहेबांनीं पत्रें शिंदे यांस गेलीं जे पंतप्रधान यांचे दौ-
लतीचें कल्याण यांत स्वराज्याचें कल्याण हें तुम्हां आम्हांस
पाहणें हे गोष्ट मजबुत येऊन नबाब असफज्याव व अं-
ग्रेज बाहादूर यांची एकवाक्यता यांशी आपली दोस्ती
राखून चालवावें आपले या प्रसंगास दुसरें कर्तव्य श-
क्य नाहीं या अन्वयें पत्रें गेलीं. याचें उत्तर शिंदे व स-
रजेराव घाटगे व मंदराव भगवंत यांचे आलें जे, आपण
जें लिहिलें तें बहुत दूरदेशीचे मार्गे लिहिलें व येथील
ही विचार यांचे अन्वयें आहे याप्रमाणें पत्रें विस्तारपूर्व-
क छ० १२ रज्जबचीं.
१ शिंदे यांणीं सेनासाहेबास पत्र लिहिलें त्यांतील भावार्थ
पंतप्रधानाचा व अंग्रेजाचा सिलसिला पाहिले पासून
चालतच आहे व आमचे येथील व आपला ही आहेच. आ
लिकडेस नबाबाचीव अंग्रेजाची एकवाक्यता झाली म्हणो
न परस्परें समजले. पंतप्रधान यांजकडून दुसरा प्रका-
र नाहीं. कौलबुर्ग साहेब आपणाजवळ आहेत त्यां-
शीं बोलण्यांत आणावें आणि त्याचें उत्तर होईल
ते लिहून पाठवावें या अन्वयें पत्र छ० २८ रज्जब.

२

या अन्वयें पत्रें आलीं. राजश्री नारायण बाबुराव वैद्य
पंतप्रधानाकडून नागपूरास वकिलीवर होते त्यांशीं सेना-
साहेबांनीं कौलबुर्गसाहेबाचे येण्याचे व बोलण्याचे इ-
तल्ला करितां घरोब्याचे रीतीनें उद्घाटन करून रवाना पु-
ण्यास केले. टिपूकडील मोहिम अंग्रेज बहादराची समा-
प्तीस पावल्यावर कौलबुर्ग साहेबांनीं हें वर्तमान सेना-

Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

साहेबास कळवून नंतर आपण सेना साहेबाचा निरोप घे-
ऊन जबलपुरावरून जबलपुरावरून गेले. जातांनां त्याचा
सत्कार श्रीमंतानीं त्यांगलाच करून गौरनर जनरेल लाट
साहेब यांशीं खिलतमे जवाहीर हत्तीसमवेत देऊन त्यांचे
हातून दोस्तीची पक्कायत करवून रवानगी करून दिली.
नारायणराव वैद्य पुण्यास जाऊन तेही नागपुरास आले.
होळकरांकडील सिरखान फौजखुद्दां देवरी पंचमहालांकडू-
न गढे कोटचे सुमारें आले त्यांचे अंतःकरणीं उत्तरतीर रे-
वा इकडेस उपद्रव करण्याचा इरादा त्यास सेनासाहेबांक-
डील गोविंदराव त्रिंबक बक्षी व बेणीराम मनसुकराम सुबे-
दारने कंपु व सखाराम अवधूत यांजिल्हांत फौजसहित हो-
ते यांनी त्याचा इरादा पाहून त्याजवर चालून जाऊन चाल-
ते स्वारींत त्याची लढाई घेऊन त्याचें पारपत्य केलें. तेव्हे के-
सरखांची खराबी बहुत होऊन शेवट पळून गेले. गुलाबसिं-
ग व भवानी भोंसले व जे कृष्णसीताराम हे कंपु वराडप्रांती
शाहामत खान्याचे पारपत्यास पारशिवणीचे मुक्कामास होते त्या-
स कंपूतील अपस्वर व जमादार व सुभेदार लोक यांनी तलबे-
चे रुपयाकरितां बखेडा करून जिनसी तोफखाना बेभय मा-
गीन जंगी सरंजाम सुद्धां कायम करून सरकार दरकार जिमा-
नले कंपूंत होतीं त्याचे दरमलीवर घेऊन शेवट रामसोटा
करून लोटण्याची हाही फिरविली. याजवरून गुलाबसिंग व
भवानजी भोंसले व जयकृष्ण सीताराम सहित युक्तीनें निघून
नागपुरास आले वर्तमान श्रीमंतास कळविलें. तो कंपूतील
लोक जमाव व तोफखाना सुद्धां कुच दरकुच वासीष्ठी उ-
तरून फोंडाची यामैदानांत आले. जमीपेत चागली त्याची बेरू-
रचता श्रीमंतानीं सरकारांतून पांडुरंग गणेश बक्षी जेजमाव सहि-
त त्याजकडेस पाठविले. यांनी जाऊन त्याची समजावीस क-
रून तलबेचा रुपया याजची निघेलतो द्यावा आणि पुढें कं-
पूचा बंदोबस्त चांगला करावा हे त्या फौजेचे विचारास न
आल्यास तोफखाना वगैरे लोकांत सकट भेद करून जमा
डोकणी (?) समजतील तसें समजावें. त्यांतील त्यांत जे
फंदी आहेत ते निराळे करावे अशा रीतीनें पाठविले. म-
धारनिल्हेआऊन सदरी लिहिल्या अन्वयें बोलणीं लाविलीं.
त्यांनी दंगा सरकारांतून न व्हावा येविशींचे इमान प्रमाण
व्हावें असें बोलणें घातलें. सरकारांत विचार न व्हता स
बब गंगाजची जाळी आणि हिशोब सुरू केले असें वर्त-
मान सरकारांत आल्यावरून देवजाची पुरवणी केली कं-
पनाही कंपूत वांटला गेला. बकाही देणे तो ही पाठवीत

Joint project of Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

१४ असलां बोलणें घातलें कीं, आम्हाकडे बे अदबी जाहाली, आ-
पलें चित्त प्रशस्त नाहीं तरी बहुत सरकारांतून मिळकीच मिळत
आहे परंतु आम्ही आपले देशांत जातों. याजवरून अपसर
जमादार सुभेदार यांसहित पांडुरंग पंतांनीं जबाब दिल्हा कीं,
तुमचा सजवि ला कंपू (१) सर्वांनीं जावें हें चांगलें नाहीं. सर्वां-
कडून अपराध होते हेंही नाहीं तुम्हा दाहा पांचांस विश्वास
नसेल व जाणेंच प्रशस्त असल्यास त्यांणी जावें. तेव्हां बो-
लूं लागले कीं, सर्वत्रच जाऊं व सरकार सरहद्द पावेतों
तोफखाना समागमें नेऊं. आंतील बेत मनास आणलातों
होळकराकडील संधान कंपूंत व हे जमाव खुद्दां त्याजकडेसच
जातात असें जाणून पंत मशारनिल्हेनीं जबाब दिल्हा कीं,
कोट्टो रुपये तुम्हास चारून तमाशीस सरकारानें आणिलें
एक दौलतीचे उपयोगास हें समजोन रुपया देतात व दिल्हा
असें असतां तुम्ही चांगली केली लोभानसें जाता तेव्हां इ-
मानाचा प्रकार कोठें राहिला. जाणारास नाहीं म्हणावयाचें
नाहीं परंतु धन्याचे पायांजवळ एक भेट घेऊन नंतर कर्त-
व्य तसें करावें. असे रीतीनें मोडून व तोफखान्यांतील कि-
त्येक माणसें आपल्यांत मेळवून शिताबरडीवर डेरे दे-
ऊन तेथें जमादार सुभेदार अपसर लोक यांस कंपूंतून
आणोन वस्त्रें वगैरे देण्याचा समारंभ करून त्यास समा-
रंभांत सर्वत्र हस्तगत केले. कंपूंत पायदळ लोक
होते त्यांजला सरकार फौजेनें घेरा घालून तोफा हस्त-
गत करून लुटले व अपसर व जमादार सुभेदार लोक
यांचा जसा अपराध तशी शिक्षा केली. पुणें मुक्कामीं दौ-
लतराव शिंदे अलीज्या बाहादूर होते यांनी पंत प्रधा-
नाचा निरोप घेऊन हिंदुस्थान प्रांतीं गेले. यास कारण
तुकोजी होळकर याचे पुत्र धाकटे स्त्रीचा काशिराव
होळकर व थोरले स्त्रीचा मल्हारराव होळकर. परंतु काशि-
राव या पुत्राचें मुख पित्यानें अगोदर पाहिलें सबब
तुकोजी होळकर याचे पश्चात पदाचे मालक काशिरा-
व होळकर जाले. यामुळें मल्हारजी होळकराचे
व काशिराव ~~होळ~~ यांचें वैमनस्य. मल्हारजीचें म्हण-
१५ णें दौलत मी करीन यास व निराळे फुटून राहिले. पां-
जला अंतरस्थ आसरा नाना फडनवीस यांणी दिल्हा व
मनुष्य चांगला जवामर्द व दौलतीचे उपयोगी याजव-
रून नाऊन ठेविलें हें काशिराव यास असह्य जा-
लें. दौलतींतील खुळ मोडावे भावाचें पारपत्य करावें.
हें मनांत धरिलें परंतु भावास आसरा नानाचा व
सेनासाहेब सुभा सन १२०६ सालचे सालीं पुणें मु-

यांजकडे ही त्याचें संधान. याजमुळें काशिराव यांणीं शिंदे
यांजकडे संधान करून ठेविलें होतें यास्तव शिंदे यांसही अव-
श्यमेव कीं आपले बगलेंत आले परंतु नानाचे व से-
नासाहेबाचे योगामुळें त्यावेळेस मल्हारजी होळकर यात-
घर ताळे देवत नाहींत. नाना सन १२०७ चे सालीं शिंदे
याचे येथें कैद होऊन नगर किल्यांत गेले उपरांतीक
सुटले. पुर्ववत शिंदे यापुढें बाजीराव पंतप्रधान यामु-
ळें राहिले नाहीं. व सेनासाहेबही सन १२०७ अवलसा-
लींच नागपुरास होते. मल्हारजी होळकरास आसरा
जबराईचा न राहिला कार्यकारण आपले आपले जमाव सुद्धां पुण्यं
तच होते हें शिंदे यांणीं पाहून व काशिराव याचें
आग्रह धरून मुजफर खान वगैरे जमाव मल्हारजी
होळकर याजवर पाठऊन छापा घालून त्यानें म-
ल्हारजी होळकरास मारिले. त्यासमयास त्यांणीं तळ-
चारही नांगाजी केली. त्यावेळेस तुकोजी होळकर याचे
रखीचे पुत्र येशवंतराव होळकर व हरजी होळकर
व विठोजी होळकर हे ही मल्हारजी होळकराजवळ होते.
मल्हारजी मारले पडले त्यासंधीत येशवंतराव व हरजी हो-
ळकर निघोन नागपुरास बंड करून कोठें आसरा न दिसे
सबब नागपुरास सेनासाहेबाजवळ काहि येक दिवस येऊन
राहिले. येशवंतराव याचा भाऊ विठोजी होळकर देशांतच
होते उपरांत नागपुरास आल्यावर आम्हास फौज सांगाती
आम्ही चाकरी करून दाखवितों हें बोलणें घातलें. श्रीमंतांनीं
त्यास ठाऊन ठेविले. कारण मोठ्याचे येथील माणसें आपले ये-
थें आलीं तीं आपले येथून गेलीं असतां पुढें कोणी काय म्हणे-
ल याकरितां आपले जागीच असावेत हें समजोन ठेविले. आं-
तील त्यांची चाल मनास आणितां सेनासाहेबा नवखून फौ-
ज बंद व्हावें पुढें बंड करावें व शिंदे याशीं दावा धरावा तें
आतील बारीक विचार पाहतां आपसांत दौलतवंतांत वि-
ष्ठ हे समजोन गुलाबसिंग याचेव कंपूंत अटकेंत ठेविलें
असतां त्यांतून निघोन जाऊन हिंदुस्थान प्रांतीं मिरखान
वगैरे सामील करून शिंद्याचा प्रांत लुटून शिंद्याकडील फौ-
जेसीं लढाया सुरू केल्या. सबब शिंदे हिंदुस्थानांत आले
आणि शिंदे यांशीं व होळकराशीं खलेस वासल (?) पुणे
कडून होळकर ही जबरदस्त झाला. पुण्यांत पंतप्रधानाजव
ळ बाळोजी कुंजर फार भारी होते व शिंद्याचा पक्ष त्याजल
भारि तशांत विठोजी होळकर पुण्यानजीक होता त्यास
धरून आणोन हत्तीचे पाईं बांधोन जिवें मारिला. हेही
येशवंतराव होळकर यास बाजीराव पंतप्रधान यांजक-

मूळ प्रत पाहण्यासाठी संपर्क

इतिहासाचार्य वि.का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे
राजवाडे पथ, गल्ली नं. १, धुळे-४२४००१ (महाराष्ट्र)
दूरध्वनी क्रमांक (०२५६२) २३३८४८
Email ID : rajwademandaldhule@gmail.com